

FAMILIELIV – GENNEM- SNIT OG MANG- FOLDIGHED

Af Lone Palm Larsen

Familiepolitik har primært handlet om at forbedre forholdene for de udsatte børnefamilier, hvor forældrene skulle bruge hovedparten af deres tid på at arbejde. Spørgsmålet er imidlertid også, hvordan forskellige arbejdende familier prioriterede deres begrænsede ressourcer af tid og penge.

Familien er en velbevaret myte – i dag såvel som for 100 år siden. Kernefamilien er blevet betragtet som normen. Politisk, socialt, økonomisk og kulturelt er der blevet handlet ud fra, at denne enhed er standarden for organiseringen af privatlivet. Det har derfor altid været vanskeligt for den enlige forsørger til et barn (eventuelt flere børn) at få tiden og økonomien til at hænge sammen.

“Arbejderfamilien” er ligeledes baseret på myter. Den mest omfattende er, at mange forskere af den ene eller anden grund postulerer, at arbejdere er ens.¹ Der er én familie-type, én kvindeidentitet og én identitet for mænd. Oftest skyldes det en politisk motivation om én stærk og klassebevidst “arbejder-klasse”, der skulle være drivkraften bag forandringen.² I 1990erne er dette syn efterhånden blevet nuanceret, hvor fokus nu mere er på forskelligheden blandt arbejdere.³ Der er dog stadigvæk en tendens til at tænke i ét ideal.⁴ For at undgå antagelsen om, at alle arbejdere er ens, vil jeg foreslå, at vi begynder at bruge andre begreber, der er knap så belastede. I stedet for at tale om “arbejderklassen” (i ental) så at give mulighed for, at der er flere måder at leve på blandt de mennesker, der skal kæmpe for tilværelsen.⁵

På mange områder er myterne blevet videregivet uden en egentlig undersøgelse, men hvor forskere igen og igen bekræfter hinandens antagelser. F.eks. er “historien” om kvindernes indtog på arbejdsmarkedet i 1960erne – efter at have været hjemmegående husmødre indtil da – blevet gentaget i det uendelige.⁶ Det uanset at en stor del af kvinderne altid har haft arbejde. Det offentligt udtrykte ideal har imidlertid indtil midten af 1900-tallet været, at manden var familiens forsørger, og derfor blev kun hans erhverv og arbejde oplyst til offentligheden.⁷ Skævheden mellem nogle kvinders virkelighed og den officielle myte kan synliggøres ved en sammenligning af forskellige kildetyper, hvor f.eks. erindringer og officielle registreringer af kvinders erhverv ofte er i total modstrid med hinanden.

Gennem erindringer kan man få indblik i, hvordan familiens behov og prioriteringer ofte har direkte indflydelse på kvindens valg af arbejde, hvornår hun arbejder hjemme, halvdags eller om natten, samt hvem der ikke havde erhvervsarbejde. Hvorimod der i de samtidige registreringer (ved folketællingerne) var andre ting i fokus end, hvordan familiens virkelighed så ud.

Et andet eksempel på et udokumenteret udsagn, som sjældent er blevet modsagt, er fortællingen om nabokvinders pasning af arbejdende kvinders børn.⁸ I de få eksempler på dette, jeg er stødt på gennem et efterhånden stort erindrings- og interviewmateriale, drejer det sig om ekstreme situationer som f.eks. ved fødsler eller dødsfald. I disse tilfælde blev de mindre børn ført ind til naboen for ikke at overvære hændelsen. Det var imidlertid mindst lige så almindeligt, at børnene ikke blev sendt væk. Antagelsen om pasning af børn uden løn passer imidlertid sammen med andre myter om, at alle arbejdere var solidariske, og at sammenholdet altid var stort mellem alle arbejdere.⁹

Forskeres "objektive" beskrivelser har tit haft meget lidt at gøre med agenternes "subjektive" virkelighed, ofte fordi der er sket en generalisering fra nogle til alle.

Hvem ser hvad?

Vi plejer at sige, at det er samfundets/krigens/kampens vindere, der skriver historien. Industrialiseringen er således betegnelsen for borgerskabets syn på samfundsudviklingen i slutningen af 1800-tallet, selvom det ikke betød de store forandringer på de fleste arbejdspladser før lang tid efter. Ligesom globaliseringen i dag er den vestlige verdens nye kodeord, hvor det siges, at verdenen er blevet mindre. Det er godt nok ikke en del af virkeligheden for den afrikanske kvinde, der skal gå det meste af en dag bare for at få vand til familien. Det er imidlertid ikke hende, der skriver historien. Historien er altid afhængig af de øjne, der ser. Nogle gange er undtagelserne så at sige flere end dem, som reglen beskriver.

Det sejrende borgerskabs familiesyn er blevet set som det typiske og ideelle, selvom der også i langt de fleste borgerlige familier objektivt set var tale om hushold med tjene-stefolk og/eller andre familiemedlemmer. De talte bare ikke rigtigt med i det subjektive familieregnskab. Indtil midten af 1900-tallet bestod borgerskabets familie således ikke kun af forældre og børn.

Også eksemplet med kvindernes indtog på arbejdsmarkedet i 1960'erne, fortæller en vindingende parts historie, hvor de bedrestillede kvinder, der ikke var økonomisk tvunget til at have et job, begyndte at arbejde for at få del i de mange nye forbrugsgoder og/eller for at udvikle sig selv. I familier, der måtte kæmpe for tilværelsen, havde både manden og kvinden i mange tilfælde længe været tvunget til at have udearbejde. Hvis hun ikke arbejdede ude, skulle hun forsøge at være en flittig husmor, så hun kunne spare på udgifterne til mad, tøj og børnepasning. Det romantiske syn, hvor de hjemmegående husmødres tilværelse er blevet beskrevet som en lang kaffetår med nabokvinderne, holder ikke med de barskere realiteter.¹⁰

Jeg vil i denne artikel beskæftige mig med nogle tentative forklaringer på forskellige familieformer, som jeg har stødt på i interview og erindringer. Med udgangspunkt i de prioriteringer og værdier, som den enkelte familie har, vil jeg forsøge at belyse deres valg, der på trods af temmelig ens betingelser er ret så forskellige. Det er på ingen måde en fyldestgørende beskrivelse af familielivet hverken i tid, rum eller socialt miljø, dertil har jeg ikke forsket nok i emnet. Der mangler således stadigvæk en del arbejde med dokumentation af kvalitativ og kvantitativ art fra både min og andres side.

Familiepolitik har primært drejet sig om, hvordan familier med børn klarer at være på arbejdsmarkedet. Sekundært har det været om, hvordan flest mulig børn overlever, og således også hvordan familiemedlemmernes sundhed er blevet øget. Det er selvfølgelig kun nogle ganske bestemte vinkler på familielivet. Der er desuden en lang række

Gennem hele det 20. århundrede har færre kvinder fået en uddannelse end mænd. En af de uddannelser, kvinder har fået, er inden for husholdning. Færdigheder, der ikke udelukkende kunne bruges på arbejdet – men også i hjemmet. Husassistenternes Fagskole. (Foto. Hauerslev. ABA)

forhold, der også kræver undersøgelser. F.eks. hvordan prioriterer familien deres fritid, hvem ses familien med, hvordan omgås familie-medlemmerne, hvilke traditioner har familien etc. Det vil dog ikke bliver behandlet i denne artikel.

Artiklen er primært baseret på de interview, jeg har indsamlet i forbindelse med et forskningsprojekt om Nordvest-kvarteret – i Københavns udkant.¹¹ Indgangsvinklen var tre kommunalt opførte ejendomme beliggende på Tomsgårdsvej. Ejendommene blev opført af Københavns Kommune for at afhjælpe bolig-nøden for mindre bemidlede familier. Undersøgelsen bestod dels af interview og erindringer, dels af arkivmateriale. Interviewene omhandler foruden boligforholdene mange andre emner, heriblandt familieforhold.

I stedet for at se på, hvordan de gennem-

snitlige “arbejderfamilier” fremtræder i statistikkerne, har jeg valgt at trække enkelte familier frem i lyset for at gå i dybden med deres prioriteringer.¹² Det er først og fremmest, fordi jeg ønsker, at læseren også skal fokusere på undtagelserne og ikke kun betragte flertallet som det eneste, der er interessant. Interviewene bliver således brugt som illustrationer af forskellige praktik, som jeg senere vil søge at forklare. Af pladshensyn gengives livshistorierne kun i uddrag.

Objektivisme og subjektivisme

Teoretisk tager jeg udgangspunkt i den franske sociolog Pierre Bourdieus habitus- og praktikbegreb.¹³ Fordelen ved hans begreber er, at de søger at komme bort fra fastlåste diskussioner om struktur og individ, om det

objektive og det subjektive eller tilsvarende diskussioner om, hvordan samfundet forandres.¹⁴ Bourdieu gør op med de teorier, der har objektivismen som filosofisk synsvinkel, og med disses eksponenter – f.eks. Claude Lévi-Strauss og Karl Marx. Dels fordi de er for langt væk fra “virkeligheden” med deres objektive strukturer og regler, dels fordi individerne ikke bliver til andet end bærere af strukturer. For Bourdieu er agenterne ikke passive subjekter.¹⁵

Bourdieu afviser på samme tid objektivismen og subjektivismen. Han afviser, at den distance til subjekterne som objektivismen påstår at give observatørerne, kan befri forskeren fra at skulle reflektere over, om han/hun har mere ret i sin version af verdenen, end “de studerede” har i deres opfattelser.¹⁶ Til gengæld vil Bourdieu heller ikke over i den anden lejr, subjektivismen, hvor agenterne bevidst vælger og handler uden begrænsninger.¹⁷ Han gør opmærksom på, at den nærhed mellem forsker og “de studerede”, som subjektivismen postulerer, ikke er virkelig. Det er ikke nok, at forskeren bare tager subjektets forestillinger om verdenen for gode varer og sætter sig ind i subjektets tankegang.¹⁸

For at klare balancen mellem målet om en utrolig nærhed (så observatøren ville gøre det samme som aktøren) eller en teoretisk distance (så den observerede bliver ligegyldig for observatøren), så objektiverer Pierre Bourdieu relationen mellem den observerende og den observerede, den overordnede forskel mellem teori (at skue) og praktik (at udøve).¹⁹ Ifølge Bourdieu forstår man ikke helheden, hvis man kun ser subjekternes subjektive overfladiske opfattelse; til gengæld forklarer forskeren kun sin egen modeltænkning, hvis denne udelukkende benytter sig af teoretiske objektive forklaringer, som ikke reelt er at finde i agentens verden.²⁰ Dertil bliver forskernes regler ikke udført konsekvent nok af agenterne, hvis man ser statistisk på fænomenet. Eksempelvis var flertallet af arbejdere ikke klassebevidste i den udstrækning eller i den form, struktur-marxisterne havde fremanalyseret. Reglen frembragte derfor hele tiden det problem om, hvor-

dan og hvornår de borgerliggjorte arbejdere blev bevidst om deres “rigtige” klassetilhørsforhold. Teorien viste dermed mere om modeltænkerne end om de studerede, som ikke passede ind i modellen.

Pierre Bourdieu betragter i stedet handlingerne som regelmæssige, der kan ses statistisk, men der er stadigvæk mange undtagelser. Agenten har nemlig alt efter mulighederne forskellige strategier, som kan føre til forskellig praktik.²¹ Bourdieu vil genintroducere det, som bliver skåret væk ved den altid gældende objektive forklaring, og “se” på de andre og uregelmæssige praktikker, som netop gør, at det ikke kan ses som en regel eller lovmæssighed.

Pierre Bourdieu søger at skabe en syntese mellem det subjektive individ og de objektive betingelser/strukturer, som individet begrænses af. Han vil ikke gøre strukturen til noget selvstændigt, tingsligt og uafhængigt af mennesker,²² og samtidigt vil han ikke regne mennesket i stand til at kunne vælge og handle frit.²³ Praktikbegrebet er et forsøg på at sammensmelte den objektive og totalt “ubevidste” adfærd med den subjektive, rationelle og bevidste handling.²⁴ Bourdieu vil således reintroducere den socialiserede agent med strategier, hvis opførsel er styret af en praktisk sans, som ikke altid bliver bemærket af agenten selv.²⁵ Ofte agerer agenten på en bestemt måde uden at være sig selv det bevidst – refleksionen over handlingen sker mange gange først bagefter. For Bourdieu er der yderligere én vigtig grund til ikke at opretholde oppositionen mellem forskernes og agenternes klassificeringer. Da det ikke er en virkelig modsætning, enten at lade agenterne klassificere sig selv subjektivt, eller at klassificere agenter objektivt udelukkende ud fra forskerens teori; idet alle mennesker både opdeles af andre og opdeler andre i forhold til deres egen position.²⁶

Enlig mor til to i 1940erne

Det almindelige i 1940erne var at forblive gift, hvis et par først havde indgået ægteskab. Det var ganske vist blevet økonomisk lettere

for en enlig forsørger at klare sig alene i løbet af 1900-tallet, men antallet af skilsmisser var stadigvæk lavt (om end stigende). Fra at der var 383 skilsmisser i 1900, var der i 1920 tre gange så mange. I 1940 var antallet af skilsmisser igen næsten blevet tredobbelt. Selvom der var flere der blev skilt, var det ikke særligt mange i forhold til, hvor mange der blev og forblev gift. Det var således kun undtagelsesvist, at man blev skilt i 1940'erne.²⁷

Før 1920'erne havde det været nødvendigt med to forsørgere, som stod for indtjeningen og/eller reproduktionen af hjemmet. Mange ægtefolk var derfor gift af praktiske og økonomiske årsager, og blandt andet derfor var skilsmisser sjældne. En gennemgang af Nationalmuseets erindringsmateriale kan belyse de mange fornuftsægteskaber (og de få skilsmisser), der kendetegnede familieforholdene omkring 1900.²⁸ De fleste, som har undersøgt første halvdel af 1900-tallet, har da også betonet det normale i at være gift, og i det store hele er befolkningen blevet behandlet under ét, når familiespørgsmålet er blevet taget op.²⁹ De fraskilte, som f.eks. Magda Petersen, var en af undtagelserne fra denne antagelse.

Magda Petersen blev gift i juli 1936, og fik en søn i september samme år. Hun turde ikke tage hjem til forældrene og fortælle, hun var blevet gravid, hvis hun ikke samtidig kunne fortælle, hun skulle giftes. I januar 1938 fik ægteparret en datter. Ægteskabet varede ikke længere end til 1941.

”Jeg sagde til min mand, at jeg hellere ville være alene. Det var, fordi han var arbejdsløs i de fem år, vi var gift. Eller næsten altid. Han kom hurtigt ud af en arbejdsplads, fordi han troede, han skulle dirigere det hele, når han blev ansat. Det var noget, jeg var bange for. Jeg har ikke selv fået hjælp, men mens vi var gift, fik vi altså socialhjælp, som det hed. Det var jeg jo meget ked af. Jeg arbejdede ikke på det tidspunkt. Jeg ville dog gerne arbejde, men så sagde min mand, at det ikke kunne betale sig, for så betaler kommunen ikke huslejen.”

De to ægtefæller prioriterede helt forskelligt, og skammen ved at modtage hjælp fra det offentlige var for stor. Magda Petersen valgte derfor i stedet for at være enlig mor – en mere usikker tilværelse set med tidens øjne. Hun måtte arbejde hårdt for at klare sig økonomisk. Hun har haft aften- og natarbejde, foruden at hun har måtte arbejde i weekenderne.

”Jeg har aldrig været syg. Ellers havde det nok været svært at holde et arbejde. Jeg havde ikke børnene i børnehaven eller noget. Jeg havde jo den fordel, at jeg arbejdede tidligt om morgenen, fordi jeg var rengøringsdame. Jeg arbejdede, indtil klokken var 9-10. Så kom jeg hjem og passede børnene. Det er gået godt, men jeg kan godt undre mig over nu, at der aldrig er sket noget. Da de begyndte at gå i skole, så gik jeg på arbejde igen og vaskede storvask rundt omkring. Mens de var mindre, smurte jeg et fad mad om aftenen, som de kunne spise om morgenen.”

Hun vendte sofabordet op i sofaen for at skåne den blanke bordplade, når hun var på arbejde. Så kunne børnene ikke lave så meget ballade, når de var alene hjemme. Magda Petersen fik først arbejde om dagen, da børnene var i konfirmationsalderen. På samme tidspunkt flyttede familien fra den etværelses lejlighed med alkove til en to værelses lejlighed.

Magda Petersen falder således uden for en række myter omkring familieliv. Hun var en af de få kvinder, der valgte at være enlig mor. Hun ville hellere klare sig selv end at have en forsørger, der fik hjælp fra det offentlige. Selvom der var pasningsmuligheder lige ved siden af ejendommen, som hun og børnene boede i, så var hendes børn alene, når hun var på arbejde. Børnene passede hinanden. Magda Petersen indpassede sit arbejde efter, hvornår børnene mindst havde brug for hende – om natten og senere når de var på skolen. Der var ikke tid for Magda Petersen til at gå på nabobesøg, men hun ønskede det heller ikke. Hun ville hellere passe sig selv og sit.

Kernefamilien i 1940'erne

Manden blev automatisk anset for at være familiens forsørger af såvel myndighederne, de politiske partier som flertallet af befolkningen.³⁰ Først med ligestillingsdebatten i 1960'erne og 1970'erne blev der for alvor stillet spørgsmålstejn ved denne antagelse. Så længe flertallet anså drengen som den potentielle familieforsørger, var det ham, der skulle have en uddannelse, så han kunne få de bedste betingelser for at kunne ernære en familie. Det var derfor ikke normen, at piger fik en uddannelse. De gik ikke i skole så lang tid som drengene, der oftere fik en boglig uddannelse. Det var også sjældent, at piger fik en faglig uddannelse. Denne ulighed i uddannelsesmuligheder har holdt sig gennem hele 1900-tallet, selvom andelen af piger har været stadigt stigende inden for de fleste uddannelser.³¹

I mange familier var det imidlertid kvinden, der var forsørgeren, også selvom hun havde en ægtefælle. Med en uddannelse i ryggen havde kvinden mulighed for at få et bedre job til en højere løn, men ofte også et mindre fleksibelt job, hvor hun ikke kunne indrette sit arbejde efter børnenes skoledag. Det blev efterhånden erkendt i offentligheden, at arbejdende forældre havde brug for at få børnene passet, mens de selv skulle på arbejde. Det skulle ikke længere være et privat problem for den enkelte familie at få passet børnene, men et kommunalt eller offentligt anliggende. Der var i 1936 således i alt 136 børnehaver i Danmark.³² I det mere fremsynede nybyggeri blev der i forbindelse med boligkomplekser opført børnehaver og lignende. Der var således også i det kommunale byggeri på Tomsgårdsvej afsat plads til en børnehave i en af karréerne. I løbet af 1930'erne blev der desuden opført en bygning ved siden af de kommunale ejendomme, kaldet Børnegården i Utterslev. Der var vuggestue, børnehave og fritidshjem.

I 1938 blev Edith og Thomas Nielsen gift. Senere på året fik de deres første søn. De fik endnu en søn i 1940. Familien blev forøget yderligere med en søn i 1944, men han døde

Thomas Nielsen fotograferet omkring 1950. I mange "arbejderfamilier" havde både manden og kvinden et fuldtidsjob. Det havde Thomas Nielsens kone, Edith, også. Hun var ligeledes aktiv i arbejderbevægelsen. (Foto: Kim Foto. ABA).

af en virussygdom, som opstod i forbindelse med de tyske flygtninge i slutningen af 2. verdenskrig. Langt senere i 1954 fik brødrene en lillebror.

Først havde familien boet i det indre København i 3. baggård. Omkring jul 1940 var de flyttet til en toværelses lejlighed i det kommunale byggeri på Tomsgårdsvej. Det var en stuelejlighed, den var lidt billigere end de øvrige lejligheder i opgangen. De boede der til kort efter 2. verdenskrig, hvorefter familien flyttede til en 10 m² større toværelses lejlighed – også i Nordvest-kvarteret i en kommunalt ejet ejendom. De flyttede derfra i december 1954 til Gladsaxevej til en dyr lejlighed i KAB. Der var 2 værelser og 2 kamre.

Edith Nielsen var udlært i en viktualieforretning. Det tog ca. 3-4 år at blive udlært. Alle i hendes familie havde noget at gøre med kød og slagtning. Hun var i viktualieafdeling i Hovedstadens Brugsforening på Frederiksborgvej. Forretningen lå over for Bispebjerg Skole. Hun blev senere førstedame. Edith Nielsen var efter krigen i forretning på Blåmunkevej – igen i viktualieafdelingen.

Thomas Nielsen var udlært i 1936/37 som former på Amager Jernstøberi. Hans far var former samme sted. Thomas Nielsen har været ansat på næsten alle jernstøberier i Københavnsområdet. Han var klubbestyrelsesmedlem mange steder, men han var ikke tillidsmand. Hans ældste søn, Sven Nielsen, forklarer, at faderen ofte var meget hidsig under forhandlingerne om bedre løn- og arbejdsforhold, og derfor blev han ofte fyret, når forhandlingerne var overstået. Klubbestyrelsesmedlemmerne var ikke beskyttet på samme måde som tillidsmanden. Thomas Nielsen var derfor ofte arbejdsløs. Da han var formand for formerne arbejdede han på B&W, der var han i 3 år fra 1948 til 1951. Det var det sted, han arbejdede i længst tid som former, efter at han havde endt sin læretid. Thomas Nielsen blev LO-sekretær i 1955 og formand for LO i 1967.

Børnene begyndte i børnehaven på Tomsgårdsvej, da familien flyttede til kvarteret. Begge forældre arbejdede, der var derfor be-

hov for at få børnene passet. Senere da drengene blev ældre, skulle de efter skole passes i fritidshjemmet "Børnegården i Utterslev". Stedet lå et par gader fra, hvor familien boede. De to drenge var glade for at være der. De blev ved med at gå dér, indtil de var ca. 13-14 år.

Sven Nielsen begyndte at gå i skole i 1945. Han kom til at gå på Bispebjerg Skole, og senere gjorde hans lillebror det også. Børnene blev ved med at gå på Bispebjerg Skole, selvom familien flyttede væk fra kvarteret. Børnene måtte ikke skifte skole, selvom Frederikssundvejens Skole lå lige ved siden af, hvor de boede. Moderen sagde, det var fordi Bispebjerg Skole havde sådan nogle gode lærere. Senere viste det sig, at det var, fordi Edith Nielsen var kommet i skolenævnet på Bispebjerg Skole. Hvis børnene gik ud af Bispebjerg Skole, kunne hun ikke komme ind i nævnet på Frederikssundvejens Skole før end 3-4 år senere. Nævnets medlemmer blev politisk udpeget dengang. Børnene måtte altså gå hele vejen fra Frederikssundsvej til Bispebjerg Skole på Frederiksborgvej.

Familien var ikke meget sammen med de andre beboere, da de boede i Nordvest-kvarteret. Aftenerne var fyldt med politisk og fagpolitisk arbejde. Både Edith og Thomas Nielsen kom fra familier, der var involverede i fagforeningsarbejde.

Det var ikke normen i 1940'erne, at kvinden havde et fag og et godt job – ej heller at hun var politisk aktiv. I familien Nielsen arbejdede begge forældre ude, hvilket betød, at sønnerne skulle passes i børnehaven og fritidshjem. De havde valgt et aktivt og udadvendt liv i deres fritid. Børnene blev ligeledes opdraget til et aktivt liv først i DUI og senere i DSU. De blev som voksne også politisk og fagpolitisk aktive.

Den børnerige familie i 1940'erne

Selvom flere og flere af en families almindelige behov kunne købes færdige, så var det for de fleste familier stadigvæk det hjemmelavede, der prægede husholdningen. Ganske

vist var der ikke så mange, der selv producerede alt det, der skulle bruges i familien, men ændringen fra familien som produktionsenhed til forbrugsenhed var langt fra sket.³³ Den overvejende del af det indkøbte skulle forarbejdes, inden det kunne bruges. For den dygtige og interesserede husmor var der mange opgaver i form af madlavning, opbevaring af fødevarer (alt fra nedkøling til syltning), kul- eller koksopvarmning, tøjvask i gruekedel og på vaskebræt, rengøring, reparation af tøj osv. Arbejdet blev sjældent direkte medregnet som en del af familiens indtjening, selvom det husmoderen sparede i høj grad var et væsentligt aktiv, som kunne strække familiens økonomi.

Ifølge Folketællingen fra 1940 solgte mellem 18-20 % af de gifte "arbejderkvinder" deres arbejdskraft, men tallet skal ses som en minimumsangivelse.³⁴ For det første medregnes kun de gifte kvinder, der havde arbejde på selve optællingsdagen. Tages alle de "arbejderkvinder" med, som i løbet af året havde haft arbejde, var andelen i 1939 oppe på 46 % ifølge de registreringer, der blev foretaget ved husholdningsundersøgelser og af skattevæsenet. For det andet er der kvinder, der af den ene eller anden grund ikke har oplyst til myndighederne, at de havde erhvervsarbejde. Halvdelen af "arbejderkvinderne" skulle således være hjemmegående husmødre. Det kan derimod konstateres – uanset hvad statistikken siger – at familierne prioriterede forskelligt også med hensyn til, om kvinden skulle have fuldtidsarbejde som husmor, eller om hun skulle sælge sin arbejdskraft til en arbejdsgiver.

Rollen som husmor er ofte blevet beskrevet som den energiske, hyggeskabende og dygtige mor og kone, der først og fremmest havde som mål at være sparsommelig.³⁵ Der var imidlertid også andre måder at være husmor på. Kvinden kunne have andre prioriteringer og en anden idé om, hvad det ville sige at være husmor.

Bent Sørensen var ud af en stor søskendeflok, hvor den ældste var født i 1926 og den yngste i 1949. Hans forældre havde lært hinanden at

kende, da de var meget unge. De blev gift i 1927, kort efter at faderen var blevet myndig og kunne gifte sig. Forældrene fik i alt seks børn sammen. "Der var jo mange munde, der skulle mættes", fortæller Bent Sørensen. Familien boede i 1940'erne i Nordvest-kvarteret i en 2 1/2 værelsens lejlighed.

Faderen var arbejdsmand, han hjalp til med at lægge terrazzogulve. Faderen tjente ikke så meget som ufaglært. De dage under krigen, hvor der ikke kunne arbejdes pga. af frost, tog han snearbejde. Han fik snetegn, men ellers havde han ikke ekstra arbejde. Faderen blev kørt ned i 1946, og familien fik så 38 kroner om ugen i sygepenge. Senere blev det skåret ned til 30 kroner. Derefter havde faderen fast arbejde, indtil han døde. Han døde af stenlunger i 1968, da han var 62 år. Han havde godt nok haft en slags maske på – en gummi-svamp der blev dyppet i lidt vand, men det var jo ikke nok. Han blev også erklæret for 15 % invalid. Han skulle så have 70 kroner om måneden, fordi han var syg. Det var ikke nok penge, så han måtte fortsætte med at arbejde.

Moderen arbejdede ikke. Hun forsøgte engang imellem uden nogen stor succes. Hun blev hurtigt træt af det. Det var der ikke noget at sige til, forklarer sønnen, hun havde jo mange børn. Hun har bl.a. været med i et skolekøkken, hvor hun smurte mad. Hun har også vasket trapper, og det hjalp sønnen hende ofte med, for så fik han lov til at pjække for skolen om lørdagen. I Bent Sørensens gamle karakterbog var der et år, hvor han 46 lørdage ikke havde været i skole, fordi han hjalp med trappevasken. Det var, inden han kom i mellemskolen. Han nåede ikke at blive færdig med mellemskolen, inden hans far blev kørt ned i 1946. Så var der ikke længere råd til at læse. Han måtte i lære og tjene lidt penge til husholdningen.

Børnene arbejdede før og efter skoletiden. Det meste af lønnen blev afleveret hjemme. Familien kunne ikke eksistere, som den gjorde uden f.eks. de 8 kroner, som Bent Sørensen tjente som bydreng. Det gjorde, at det hele kunne løbe rundt.

Moderen havde på et tidspunkt hjemmear-

bejde, hvor hun lavede manchetknapper og kraveknapper på en maskine. Ellers var hun husmoder, og der var nok at gøre med seks børn. Bent Sørensen fortæller:

”Min mor var ikke så god til at lave mad. Hun havde den tilbøjelighed til at sige: ”Når nu du er ude i køkkenet, kan du så ikke lige sætte kartofler over med det samme.” Det var tre pund kartofler og lidt rodet sammen på en pande. Til sovs noget mel, der blev hældt på panden, om der var klumper i, det betød ikke så meget. Det smagte aldrig af noget. Vi spiste frikadeller og hestehakkebøffer – det var det billigste – de var heller ikke ret store. Mælk så vi kun, når vi fik det på skolen. Det var der heller ikke penge til. Min mor var til gengæld meget god til at smøre smørrebrød og købe ind til det. Vi fik som regel 8-10 stykker mad, og det var sjældent, at der var to der var ens”.

Under krigen havde Bent Sørensens mor og far været til bankospil. Der havde de vundet en svineblære fyldt med fedt. ”Det var jo pragtfuldt, for så smeltede mor det med nogle løg og nogle æbler i en gryde. Så havde vi dejligt fedt, der smagte af noget.” Ind imellem bagte moderen nogle horn, hvor hun kom noget syltetøj ind i. Det hændte også, at hun bagte et franskbrød. Så lavede hun æblemarmelade, når børnene havde været ude og hente nedfaldsfrugt. Alt sammen eksempler på noget moderen kunne fabrikere for at holde husholdningsudgifterne nede og samtidigt give familien lidt luksus i hverdagen.

Foruden den daglige madlavning var der mange andre gøremål for en husmor. Moderen tog et sykursus på aftenskolen, hvor hun bl.a. lærte at sy vindjakker af gamle vinterfrakker. Bent Sørensens klasselærer sørgede for, at moderen fik noget gammelt tøj, som hun kunne sy om.

”Så det har været slemt for familien. Vi har altid fået, hvad vi kunne spise i familien, men vi har været fattige.” Bent Sørensen anede f.eks. ikke, hvad et par underbukser var. Det var noget, man ikke brugte hos dem. De havde heller ikke dyne-

betræk på dynerne. ”Det var en fedtet, stor og tung olmerdugsdyne, som man lå med. Strømperne var stoppet – ikke én gang, men 25 gange.”

Lørdagsvask var noget, børnene selv skulle sørge for. ”Jeg havde nok ikke været så grundig til at vaske mig. Jeg fik at vide, at jeg havde kraverust på halsen. Der var ingen, der kiggede efter, at det blev gjort ordentligt. Der var jo nok at gøre med så mange børn, og måske var interessen heller ikke så stor.”

Selvom Bent Sørensens mor oftest gik hjemme for at varetage opgaven som husmor, forsøgte hun ikke at lade sig binde for meget af de uskrevne regler for, hvad rollen indebar. Hun følte sig ikke kaldet til opgaven som husmor, og fik overtalt resten af familiens medlemmer til at hjælpe med at varetage de huslige opgaver fra madlavning til rengøring. Eksempelvis sørgede faderen for udryddelsen af væggelus. Således blev hendes sønner og mand involveret mere i de huslige pligter, end andre mænd blev. Familielivet blev på mange måder anderledes i forhold til normen.

Fire hovedprioriteringer

Der er efterhånden fremkommet en del forskning, som tager udgangspunkt i én ganske bestemt måde at leve på for arbejdere. Det er i og for sig ligegyldigt, om man beskæftiger sig med flertallet, størsteparten eller kun med en enkelt person, hvis det bliver til en generalisering, som undlader at beskæftige sig med andre måder at prioritere på. Resultatet bliver ofte kun til en beskrivelse af denne ene levevis, og ikke et forsøg på at forklare de forskelle, forskeren må have observeret. Mit formål med at beskæftige mig med arbejderes levevis i mit speciale var imidlertid at beskrive og forklare de forskellige livsstile.

Jeg har derfor opstillet fire teoretiske begreber, som er modsætninger til hinanden på forskellige punkter. Jeg har taget udgangspunkt i den viden, jeg har opnået ved at gennemlæse adskillige erindringer, hvor

erindringsskriveren har identificeret sig som arbejder. Jeg har forsøgt at begrebsliggøre de prioriteringer, der ligger bag fortællernes praktik. Det vil sige, hvad der overordnet set kendetegner deres levevis og livsstil. For ikke at forveksle det teoretiske habitusbegreb med de konkrete udlæsninger, har jeg valgt at kalde de sidste for hovedprioriteringer.³⁶ De fire forskellige hovedprioriteringer kaldes for: de nøjsomme, de stolte, de frihedssøgende og de ordentlige.

De nøjsomme vurderes til, at den økonomiske kapital udtrykkes ved at spare og spare op; den kulturelle kapital ved at passe deres arbejde; den politiske ved at finde sig i forholdene og den sociale kapital ved at passe sig selv. De nøjsomes symbolske kapital ytrer sig ved at være pålidelige og at tilpasse sig. Til familiens ve og vel planlægger de for fremtiden, de nøjsomme er indadvendte.

De frihedssøgende set til at deres økonomiske kapital udtrykkes ved at nyde livet, når der er penge; den kulturelle kapital ved at gå, hvis forholdene er utilfredsstillende; den politiske ved at vise deres utilfredshed og den sociale kapital ved at være sammen med andre – ganske uforpligtende. De frihedssøgendes symbolske kapital ytres ved at være uafhængig. De har en kort tidshorisont, fordi de ved at for megen planlægning fratager dem deres uafhængighed. En frihed som det enkelte individ selv i øvrigt afgør, om de finder tilstrækkeligt i den enkelte situation. Det er en indre prioritering.

De stolte vurderes til at deres økonomiske kapital udtrykkes ved at tage sig råd og hvis nødvendigt på kredit; den kulturelle kapital ved at kunne noget arbejdsmæssigt; den politiske ved at søge retfærdighed og den sociale kapital ved at komme sammen med andre og væk fra hverdagens trummerum. De stoltes symbolske kapital ytres ved at være selvstændige og storslåede. De ønsker både i nuet og i fremtiden via deres udadvendte levevis at skabe bedre vilkår og selvverd for familien og andre i samme situation.

De ordentlige vurderes objektivt set til, at deres økonomiske kapital udtrykkes ved at

spendere, når andre ser det, og ellers spare på midlerne; den kulturelle kapital ved at kunne skabe sig et rimeligt udkomme, om nødvendigt med flere jobs; den politiske ved at besvare de kendte og trygge relationer, som de har investeret i, og den sociale kapital ved at vise sig frem. De ordentliges symbolske kapital ytres ved, at de er sømmelige. De prioriterer nutiden, fordi deres udadvendte liv kræver en umiddelbar fremvisning af deres værdighed, som ikke kan vente til engang ude i fremtiden.

Mange familie-historiske undersøgelser beskæftiger sig kun med idealet for, hvordan en familie skal være – og ikke med virkelighedens variationer. Ofte undersøges det over hovedet ikke, hvem der eksponerer et sådant glansbillede, og om alle køber det som deres mål i livet. For mig at se giver det blot endnu et forbehold til denne form for "forskning".

Fremfor at marginalisere Magda Petersen, fordi hun valgte at være enlig mor og derfor ikke var blandt majoriteten af gifte kvinder, mener jeg, at det er mere givende at gå ind på hendes præmisser og søge at forklare hendes prioriteringer og praktik. I forhold til de fire begreber kan hun bedst forstås ud fra begrebet om "de nøjsomme". Hun ville hellere arbejde end være passiv modtager af hjælp fra det offentlige. Det betød, at hun som kvinde måtte arbejde meget, da kvinders løn også i 1940'erne var væsentlig mindre end mændenes.

Mindretal som ægteparret Thomas og Edith Nielsen, hvor de begge var faglærte og havde job, bliver ikke regnet med i udsagnene om, at kvinderne var hjemmegående husmødre, og det først var i 1960'erne, at kvinderne kom ud på arbejdsmarkedet. En del kvinder – særligt blandt den såkaldte "arbejderklasse" – har nemlig altid haft erhvervsarbejde foruden deres job som husmor. For at forklare familien Nielsens prioriteringer omkring arbejde og fritid giver begrebet om "de stolte" mest mening. De overtog ikke borgerskabets familieideal, hvor kvinden og mandens sfærer var skarpt adskilt og meget forskellige. I øvrigt kan borgerliggørelsesesten kun anskues som

Børnepasning er et af de væsentligste temaer inden for familiepolitik. Det er blevet løst på mange forskellige måder. I nogle familier har børnene passet sig selv og hinanden, mens forældrene var på arbejde. Mens andre børn er blevet passet i en institution. I andre familier har den hjemmegående husmoder passet dem.(Foto Ulf Nilsen.1986.ABA).

en forfærdelig dårlig forklaring. Den giver udtryk for en håbløs forældet udviklingstankengang, der ikke giver almindelige mennesker mulighed for at agere – udover at efterabe borgerskabet. Det hele ville således være forudbestemt.

Der er muligvis et overtal af kvinder, der var hjemmegående husmødre, hvilket synes at være lidt svært at konstatere, da de officielle kilder dengang hellere ville registrere kvinderne som husmødre end som lønmodtagere. Selvom der er flest husmødre, så er det ikke ensbetydende med, at disse kvinder har samme holdning til gerningen som husmor. Bent Sørensens mor prioriterede således, at det bedst kan forstås ud fra begrebet om “de frihedssøgende”. Hun havde helt sikkert ikke et ideal om at være den perfekte husmor. Blot fordi husmødrene har samme betingelser, betyder det ikke, at de prioriterer ens.

Disse eksempler på forskellig livsførelse kan selvfølgelig ikke siges at være repræsentative for familielivet blandt københavnske arbejdere i 1940'erne. Til gengæld mener jeg, at med de fire begreber, har jeg mulighed for at forklare nogle væsentlige forskelle blandt arbejdere. Forskelle der ikke bliver forklaret med det almindelige klassebegreb – i forhold til disse familiers prioriteringer omkring familieliv, men sandelig også omkring familiens økonomi og andre vigtige spørgsmål.

Kvinderne ud på arbejdsmarkedet?

For nu endnu en gang at vende tilbage til påstanden om, at kvinderne kom ud på arbejdsmarkedet i 1960'erne, så vil jeg hævde, at de fleste “arbejderkvinder” aldrig kun har været husmødre, ligesom f.eks. borgerskabets kvinder har. I de mindre bemidlede familier har husmoderen altid haft et lønarbejde, hvis der manglede penge. Set i et livsperspektiv så har næsten alle disse kvinder haft et arbejde på et eller andet tidspunkt – i kortere eller længere tid.

Livsvilkårene var væsentlig anderledes for de familier, der skulle kæmpe for tilværelsen.

Blandt andet skulle børnene ofte passe sig selv, mens moderen var på arbejde. Der var også mindre tid til de huslige gøremål, når moderen også havde et lønarbejde, hvilket influerede på alt fra rengøring til madlavning. Med det in mente var alle tiltag som f.eks. børnehaver, skolebespisning, brusebade på skolerne m.v. familiepolitiske foranstaltninger – møntet på de udsatte familier. Det blev iværksat af kommunerne eller af staten.

Fleksibel for familiens skyld i 1950'erne

Hvis en kvinde var gift med en arbejder, så betød det ofte, at hun havde et lønarbejde. Det kunne være for at få økonomien på fode igen, eller fordi manden var arbejdsløs, eller noget helt tredje. Hendes arbejde skulle passes ind i forhold til familiens behov – særligt børnenes alder afgjorde, om det blev et deltidsarbejde, og om det blev i dagtimerne. Under alle omstændigheder hoppede mange af disse kvinder ind og ud af arbejdsmarkedet, og måtte derfor tage det job, de kunne få.

Edith og Jens Madsen blev gift i 1943. De første 9 år boede familien på Vesterbro, hvor de havde en lejlighed med 3 værelser og et kammer. De havde en logerende boende i lejligheden. I 1952 flyttede familien til toværelsens lejlighed i Nordvest-kvarteret. I 1962 flyttede familien så til en bedre ejendom også i Nordvest, hvor lejlighederne havde bad og centralvarme. Huslejen var næsten fire gange så høj. Den ældste søn blev født i 1946 og den yngste i 1951. Edith Madsen arbejdede som skotøjsarbejderske på Hagemann Sko, inden hun blev gift. Hun var hjælpepige. Siden hun var 14-15 år, har hun været medlem af en fagforening.

”Da jeg var ved at blive 18 år, blev jeg tilbudt at komme ind i nådleriet for at lære at perforere og skærfe. Det ville jeg ikke. Jeg kunne ikke lide nådleriets værkfører. Han var så slesk. Da jeg var ved at blive 18 år, så blev jeg fyret, fordi jeg ville blive for dyr. Så var jeg et stykke tid på

Hertz, indtil jeg fyldte 18 år, så blev jeg fyret der. Så gik jeg ledig et stykke tid, jeg fik 6 kroner om ugen i understøttelse, og kun i et begrænset stykke tid. Så søgte jeg at komme på Philips. Jeg sad og målte apparaterne. I starten var jeg reparatør. Når der var defekte dele inde i, så skulle jeg skifte dem ud. Jeg var på mange pladser. De fandt ud af, de hurtigt kunne lære mig op.”

Edith Madsen fortæller videre: “Da jeg skulle have mit første barn, det var i 1944, så holdt jeg så op. Vores dreng levede kun i to dage. Da jeg kom hjem fra hospitalet, så ringede ham jeg havde arbejdet under i Philips. Han mente, jeg skulle arbejde, fordi jeg nu havde mistet mit barn, så jeg kunne få noget andet at tænke på. Så blev jeg der indtil 1946, hvor jeg fik min ældste søn. Det var det sted jeg var længst”. Edith Madsen ville ikke have børn før, end krigen var overstået. Hun ville heller ikke have “en hel redefuld børn”, derfor fik de kun et barn mere. Han blev født i 1951.

Da børnene blev større, arbejdede Edith Madsen igen. Hun havde et arbejde på en skotøjsfabrik over på Rentemestervej. Det var i nærheden af, hvor de boede. Hun var senere også i en kantine på en teknisk skole. “Jeg betingede mig, at hvis jeg skulle arbejde, så skulle børnene kunne få fat på mig, hvis de blev syge eller noget andet. Så jeg kunne komme hjem til dem. Så fik vi så et kvart abonnement.”

Familien flyttede til en meget dyrere lejlighed. Jens Madsen arbejdede som skomager. Han har altid arbejdet på akkord, forklarer Edith Madsen, og han har altid haft en høj løn. “Vi kunne sådan lige klare det. Jeg arbejdede lidt bl.a. med fletsko, som jeg lavede hjemme. Min mand fik eksem af klisteret, der blev brugt til skoene, så var han sygemeldt et stykke tid. Så måtte han lave mad, og jeg måtte på fuld kraft sy fletsko. Børnene var jo efterhånden også blevet så store, at jeg også kunne arbejde, hvis det skulle knibe med den nye dyre husleje. Så hver gang der var et eller andet, så tog jeg nogle måneders arbejde”.

Familien Madsen overvejede hele tiden, om de økonomiske fordele ved at arbejde ek-

stra blev opvejet med ulemperne. For Edith Madsen var det hele tiden børnenes tarv, der kom i første række. Det betød, at hun skulle være meget fleksibel på arbejdsmarkedet og kunne arbejde med lidt af hvert. Udgifterne måtte aldrig blive større, end familien kunne klare, at hun gik hjemme og passede børnene. Da børnene var store nok til at passe sig selv, arbejdede hun, når familien skulle bruge lidt ekstra penge, så de kunne nyde tilværelsen. I forhold til de fire begreber forklares familiens praktik bedst ud fra ideen om “de stolte”.

Der var en stor gruppe kvinder, der ligesom Edith Madsen ikke havde et fast tilhørsforhold til arbejdsmarkedet, men som på den anden side heller ikke kunne siges at være hjemmegående husmødre. Præcis hvor mange der arbejdede sådan, har jeg ikke tal på, men det var helt sikkert de færreste, der ligesom Edith Madsen var medlem af en fagforening.

Husmoderens årti – 1950erne?

Erhvervsfrekvensen blandt kvinder mellem 15-74 år var i 1940 på 35 % og i 1960 38 %. Hvis man udelukkende ser på de kvinder, der potentielt kunne have mindre børn – nemlig kvinder mellem 25 og 44 år, så arbejdede 38 % af dem i 1940. I 1960 var der 37 % med et lønarbejde i den aldersgruppe.³⁷ Det er således muligvis i denne fase af livet, at flest kvinder gik hjemme. Men der er mange mulige fejlkilder: Alt fra forskellige optællingsmetoder til urigtige oplysning, hvor det ikke er blevet oplyst, at kvinden havde arbejde, fordi der så skulle betales skat af indtægten. Selvom alle ved at disse tal bør betragtes som minimumsangivelser, tages de alligevel for pålydende.³⁸ At kvinder gift med arbejdere imidlertid sjældent tilhørte kategorien af hjemmegående husmødre – ej heller i husmoderens årtier – illustrerer dette interview.

Hans Christian Rasmussen blev i februar 1948 gift, hans kommende kone var højgravid. Hun havde allerede en 2-årig datter født uden for ægteskab. De nygifte fik en måned senere en

søn sammen. I 1950 flyttede familien ind i kønens barndomshjem – en toværelses lejlighed i Nordvest-kvarteret.

”Svigermor foreslår, at vi skal overtage hendes lejlighed. Det lød jo godt. For vi havde jo børn, der skulle i børnehave – i den kommunale børnehave ved Ringertoften. Jeg skulle på arbejde her i Nordvest-kvarteret, og min kone skulle på arbejde hos Laurits Knudsen. Så var det lettere, hvis vi skulle bo her fremfor i Voldparken i den lejlighed, vi havde fået tilbudt, og så var det også en billigere husleje.”

Hans Christian Rasmussen fortæller, at hans kone har arbejdet med så meget forskelligt, at han knapt kan huske det. Hun har været på chokoladefabrik, på isfabrik på Tagensvej og på Hellerup Is, hvor hun arbejdede med papir og karton. Hun har også været på Laurits Knudsen i nogle år. I mange år var hun på Tuborg. Børnene gik i børnehave, mens forældrene arbejdede. I 1958 blev familien yderligere forøget med en søn.

”Min kone arbejdede på Tuborg, og Tuborg havde et område ude i Gentofte, de kaldte det Tuborg Haveby. Der havde hun købt en have. Hun havde givet penge for at overtage den efter en formand, der boede derude. Der boede vi ude i 4 år – om sommeren. Det var fra slutningen af marts til september. Vi flyttede tidligt derud, fordi vi havde gasvarme. Så skulle vi ud i haven og arbejde. I stedet for at cykle herfra og derud, så kunne det betale sig at bo der, cykle til Nordvest for at arbejde og så hjem for at se om der var post. Derefter skulle jeg over og hente den mindste søn i fritidshjemmet. Vi var meget glade for at bo derude.”

Selvom familien Rasmussen boede billigt, prioriterede de at bruge penge på andre ting, som nødvendiggjorde to indtægter. Det betød blandt andet, at Hans Christian Rasmussen måtte deltage mere i opgaverne omkring børnene, end de fleste fædre gjorde i 1950'erne. Begrebsmæssigt forstås familiens praktik ikke udelukkende med ét af oven-

nævnte begreber (se ovenfor). Hans Christian Rasmussens praktik forklares ved begrebet om “de nøjsomme”, hvorimod hans kone gerne ville have et mere uforpligtende liv, og derfor på visse punkter bedre kan forklares med begrebet om “de frihedssøgende”. Selvom begreberne er konstrueret ud fra “virkeligheden”, så er de ikke skabt for at tælle, hvem der er hvad. Det er tværtimod meningen, at forskellighederne ikke skal negligeres. Mange gange har en klassificering det mål at gøre alle ens.

Forskellene skal forklares

Kan forskeren nøjes med at forklare flertallets levevis eller måske bare den største gruppe af mange? Eller er mindretallets måder at leve på også interessante at undersøge? Jeg tror på vigtigheden af at se på sammenhængene og ikke isolere fænomener, hvis vi foruden at beskrive også ønsker at forklare. For al for megen forskning kan man spørge sig selv om den er relevant. Der er således behov for nye begreber om familieliv, og nye forklaringer der ikke ser historien som en entydig udvikling, men som giver plads til de forskelle, virkeligheden nu engang har at byde på.

Det kan med andre ord ikke nytte noget kun at se på gifte kvinder, når emnet er familieliv. De enlige forsøges liv skal også klarlægges. Der skal fokuseres mere på, hvem en generalisering glæder for. Hvem er kvinderne der indtræder på arbejdsmarkedet i 1960'erne? Hvordan kan det være, at nogle kvinder valgte en kombination af erhvervsarbejde og husarbejde, og andre arbejdede som faglærte? Hvordan så de hjemmegående husmødre på husarbejdet, og hvordan prioriterede de det? I et materiale indsamlet med et helt andet formål end at illustrere familiens vilkår og valg gives så mange undtagelser på mest gentagne regler om, hvordan familien med børn har klaret at arbejde samtidigt med at børnene skulle opfores.

Min idé med at fremstille nogle nye begreber at spejle arbejdere i har først og fremmest været, fordi jeg og mange andre forskere er

løbet ind i store problemer, når klassebegrebet skulle bruges til at forklare forskellig levevis blandt arbejdere. Jeg har ønsket at belyse forskellige livsmåder fremfor at hæfte mig ved en majoritets måde at leve på og generalisere den op til at sådan lever arbejdere. Jeg vil altså også forsøge at se på uregelmæssighederne.

Noter

1. Dette er undersøgt i forbindelse med mit cand. phil. speciale, hvor også andre af denne artikels pointer er uddybet. Specialet kan lånes på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA). Lone Palm Larsen: *Én klasse – én kultur – én identitet??? Har "arbejderklassen" en fælles praktik og selvforståelse?* Københavns Universitet, 1996.
2. Bernild, Ole & Henrik Jensen: *Den feudale produktionsmådes historie i Danmark ca. 1200 til ca. 1800*. København 1978, s. 17. Heri siges det direkte i en diskussion mod kapitallogikkerne: "Historien har intet subjekt, men en *drivkraft*: klassekampen."
3. Franzén, Mats: Egensinne och skötsamhet i svensk arbetarkultur. Kommentarer till "Den skötsamme arbetaren" av Ronny Ambjörnsson. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*. Nr. 48-49, 1991; Horgby, Björn: *Egensinne och skötsamhet. Arbetarkulturen i Norrköping 1850-1940*. Stockholm, 1993.
4. Andersen, Svend Aage: *Arbejderkultur i velfærdssamfundet*. SFAH's Skriftserie nr. 39, København 1997, s. 52 & 61. Her taler forf. blandt andet om én husmoderidentitet.
5. Palm Larsen, Lone: *Én "arbejderklasse", én kultur og én identitet?? Arbejderhistorie. Tidsskrift for historie, kultur og politik*. Nr. 3, 1996. Artiklen er et sammenlæg af ovennævnte speciale, og går i dybden med begreberne arbejderklasse, arbejderkultur og arbejderidentitet.
6. Borchorst, Anette & Birte Siim: *Kvinder i velfærdsstaten – mellem moderskab og lønarbejde gennem 100 år*. Serien om kvindeforskning nr. 16. Aalborg 1984, s. 100. Det pointeres, at de gifte kvinders dobbeltarbejde først blev synligt efter 1950'erne, fordi andelen af kvinder med erhvervsarbejde steg efter at have været lav i 1940'erne. Det er selvfølgelig også rigtigt, når alle kvinder ses under et. Hvis fokus derimod alene er på "arbejderkvinderne", så er det åbenlyst, at denne gruppe altid har haft dobbeltarbejde, fordi mange har haft erhvervsarbejde.
7. Borchorst & Siim 1984, s. 50-52. Forfatterne redegør for to forskellige opfattelser af forsørgerbegrebet, som blev brugt ved folketællingerne.
8. Andersen, Svend Aage: *Dansk arbejderkultur. Grundtræk af dansk arbejderkultur og arbejderlitteratur i perioden fra 1870 til 1930*. Bd. 1. Aarhus 1982, s. 126.
9. Andersen 1997, s. 56-59. På trods af forfatteren flere steder i værket lægger op til en differentiering blandt arbejdernes identitet, forekommer der i bogen mange eksempler på at udjævne forskellene og kun omtale én måde at leve på.
10. Andersen 1997, s. 56.
11. Larsen, Lone Palm: *Fra vugge til grav. København NV. Historien om et boligområde*. Arbejdermuseet 2000. Bogen uddyber forskellige aspekter ved at bo i kvarteret i tiden 1930-1999 samt beboernes generelle livsvilkår.
12. Ud af de i alt 27 interview er følgende interview direkte anvendt i artiklen: Interview nr. 9, kaldet Bent Sørensen. Interview nr. 11, kaldet Hans Christian Rasmussen. Interview nr. 21, Sven Nielsen. Interview nr. 23, kaldet Magda Petersen. Interview nr. 27, kaldet Edith og Jens Madsen. Navnene er fiktive – bortset fra personer, der har afstået fra at være anonyme. Citaterne er omskrevet fra talesprog og er blevet væsentligt forkortet.
13. Bourdieu, Pierre: *In Other Words. Essays Towards a Reflexive Sociology*. Cambridge 1990, s. 22. Jeg har valgt at følge Pierre Bourdieus egen anvisning til oversættelse af begrebet "pratique" til i stedet som de fleste oversættere at bruge ordet praksis, så at bruge ordet praktik.
14. Lamaison, Pierre: From Rules to Strategies: An Interview with Pierre Bourdieu. *Cultural Anthropology*. Vol. 1, No. 1, 1986, s. 111.
15. Bourdieu 1990, s. 125; Bourdieu, Pierre: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge 1977, s. 23; Bourdieu, Pierre: *The Logic of Practice*. Polity Press 1992, s. 15.
16. Bourdieu 1990, s. 8.
17. Bourdieu, Pierre: What Makes a Social Class? On the Theoretical and Practical Existence of Groups. *Berkley Journal of Sociology*. Vol. 22, 1987, s. 1.
18. Bourdieu 1987, s. 1; Bourdieu 1992, s. 14.
19. Bourdieu 1992, s. 14-15.
20. Bourdieu 1977, s. 18-19.
21. Bourdieu 1977, s. 9; Bourdieu 1992, s. 15, 29 & 64.
22. Bourdieu 1977, s. 26-27.
23. Bourdieu 1992, s. 60.
24. Bourdieu 1992, s. 25-29.
25. Bourdieu 1990, s. 9 & 62.
26. Palm Larsen, 1996. En gennemgang og kritik af Pierre Bourdieus klassebegreb og feltbegreb er at finde i mit speciale. Jeg vil derfor ikke gennemgå hele Pierre Bourdieus begrebsverden, dels finder jeg kun dele af hans teori brugbar, dels vil det være for pladskrævende.

27. *Statistisk Årbog 1996*. Danmarks Statistik, s. 13.
28. Nationalmuseets Industri-, Håndværker- og Arbejderundersøgelser (NIHA) blev iværksat i starten af 1950'erne af museumsinspektør David Yde-Andersen. Erindringerne belyser hovedsageligt tiden før 1. verdenskrig. Erindringspersonerne beskriver først og fremmest deres barndomsforhold og dermed også forældrenes ægteskab. Jeg har brugt materialet til mit speciale. Erindringerne er tilgængelige på Arbejderbevægelsens Bibliotek & Arkiv.
29. Geertsen, Kirsten: *Arbejderkvinder i Danmark. Vilkår og kamp 1924-1939*. SFAHs Skriftserie nr. 13, København 1982, s. 287-290. Her beskrives de enlige mødres situation, hvoraf ? side er afsat til de fraskilte kvinder. Der er selvfølgelig henvisninger andre steder i bogen til disse kvinder, men der er ikke en samlet fremstilling af, hvordan de får hverdagen til at fungere.
30. Petersen, Klaus: Socialdemokrati, familiepolitik, velfærdsstat i Danmark. Paper til konferencen: *Ektekap og velferdsstat*. Voksenaasen, februar 2000. (Konferencerapport under udgivelse).
31. *Statistisk Årbog 1996*. Danmarks Statistik, s. 14.
32. Borchorst & Siim 1984, s. 94.
33. Andersen 1997, s. 63. Her giver forf. udtryk for den tese, at der i 1950'erne skete et skift, hvor husmoderen blev til en forbruger. Han gengiver i øvrigt den modsatte holdning til forbrug på side 59, hvor han konstaterer, at næsten alle indkøbte goder kræver, at der bliver nedlagt et arbejde i dem, inden de kan konsumeres. Før det kan påstås, at familiers indkøb udelukkende er et spørgsmål om forbrug og ikke også om produktion, kræver det imidlertid en grundig undersøgelse af problemstillingen. Særligt er det relevant at diskutere, om familien i dag er en forbrugsenhed, når man tænker på alle de "gør-det-selv" opgaver, som mange stiller sig selv f.eks. opstilling af køkken, reparation af bil, afslibning af gulve og finere madlavning. Det vil sige familien kan anskaffe sig noget, de ellers ikke ville have råd til. Ganske som det også har været i tidligere tider for familier, der ikke havde ubegrænset midler. At der bliver købt mere er vel ikke ensbetydende med, at det indkøbte ikke bliver udsat for en forarbejdning. Desuden må det undersøges for, hvem det gælder. Er der f.eks. mennesker, som kun forbruger, og andre der stort set kun producerer? Med andre ord er der kulturforskelle på dette punkt?
34. Geertsen 1982, s. 47-50.
35. Andersen 1997, s. 63.
36. Habitus kalder Pierre Bourdieu det varige princip bag produktionen af praktik. Bourdieu 1977, s. 79; Bourdieu 1992, s. 56. I Pierre Bourdieus begrebsver-

den skal kapital forstås, som den værdi agenterne vægter højest inden for et felt, eksempelvis det økonomiske felt.

37. Koch-Nielsen, Inger: Familie, kvinder, velfærd. I Peter Ludvigsen & Lone Palm Larsen (red.): *Folkets Århundrede*. Arbejdermuseet/ABA, 1998, s. 57.

38. Borchorst & Birte 1984, s. 105-107.

Abstract

Lone Palm Larsen: Family life, Arbejderhistorie 4/2000, s. 82-97.

Workers, as understood as an economic and occupational category, experience very different conditions to others when it comes to family relations. First and foremost because both parents often go out to work. Thus the major question throughout most of the 20th Century has been how children are looked after and how household chores are carried out, when parents spend the greater part of their time, when awake, at work. However, there has been a variety of different solutions to the problem. If the woman remains a housewife and doesn't have waged employment she can look after the children and simultaneously be able to economise with use of the family's limited resources. On the other hand if she works then she either involves the rest of the family in the housework or takes a relaxed attitude towards the domestic tasks. To throw light on the different life styles I have made use of four explanatory models or types which are as follows: a frugal practice, a proud practice, a freedom-seeking practice and a well-regulated practice. With these models/types I want to look closer at the exceptions to the rule, made by researchers, that all workers were as one in the priorities they made, that in the 1950's the wives of workers did not have jobs, that housewives had the same self identity etc.

Lone Palm Larsen
cand. phil. i Europæisk Etnologi
Donaugade 3, 2. tv., 2300 København S
Tlf: 32 57 68 60
lonepalmlarsen@hotmail.com